

UDK 616-036.21:616.921.5(497.451)"1918"

Katarina Keber

dr., višja znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: katarina.keber@zrc-sazu.si

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-2586-4983>

Epidemija v šolskih klopeh*

Primer španske gripe leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru

IZVLEČEK

Pandemija španske gripe velja za eno največjih katastrof v človeški zgodovini. V obdobju 1918–1920 naj bi po vsem svetu zbolelo 500 milijonov ljudi in jih po zadnjih ocenah umrlo med 50 in 100 milijoni. Drugi val pandemije gripe je med septembrom in decembrom 1918 prizadel tudi prebivalstvo v slovenskih deželah. Obolevanje učencev in učiteljev za špansko gripo v Ljubljani in v širšem osrednjeslovenskem prostoru je eno od redkih dogajanj v zvezi z epidemijo, ki je do določene mere dokumentirano in ki neposredno kaže na veliko razširjenost influence. Delež učencev, ki so manjkali pri pouku, je bil v posameznih šolah različen, in sicer v razponu 16–75 % vseh šolarjev. Edini javnozdravstveni ukrep na Kranjskem med epidemijo je bilo enomesečno zaprtje vseh šol najprej v Ljubljani, nato pa še v najbolj prizadetih okrajih na Dolenjskem.

KLJUČNE BESEDE

španska gripa, otroci, šola, pandemije, epidemije, prva svetovna vojna

ABSTRACT

EPIDEMIC ON SCHOOL BENCHES. A CASE OF SPANISH FLU IN 1918 IN CENTRAL SLOVENIA

The Spanish flu pandemic is considered one of the greatest catastrophes in human history. In the period of 1918–1920, the disease infected an estimated 500 million people worldwide and, according to the most recent data, resulted in the deaths of 50 to 100 million. The second wave of the flu pandemic also reached the population of the Slovenian provinces between September and December 1918. Morbidity rates among pupils and teachers in Ljubljana and the wider central Slovenian area are one of the rare aspects of the epidemic that have to some degree been documented and directly point to the wide prevalence of influenza. The rates of school absenteeism varied between 16% and 75% of all pupils. The only public health measure to be implemented in Carniola during the epidemics was a one-month closure of all schools, first in Ljubljana and then in the most severely affected districts in Lower Carniola.

KEY WORDS

Spanish flu, children, school, pandemics, epidemics, First World War

* Prispevek je ponatis iz *Kronike* 65, 2017, št. 1, str. 67–76.

Pandemija španske gripe velja za eno največjih katastrof v človeški zgodovini.* V obdobju 1918–1920 naj bi po vsem svetu zbolelo 500 milijonov ljudi in jih po zadnjih ocenah umrlo med 50 in 100 milijoni oz. od tri do pet odstotkov takratnega svetovnega prebivalstva.¹ Bolezen se je skoraj povsod po svetu v manj kot letu dni razširila v treh valovih. Na severni polobli so jo prvič zaznali spomladi in poleti 1918, drugi val bolezni je zajel ves svet jeseni tega leta, zadnji val pa je sledil spomladi 1919. Umiranje za špansko gripo v drugem valu bolezni je doseglo skoraj vse prebivalstvo in je po vsem svetu trajalo le šest mesecev.² Za Avstro-Ogrsko velja ocena, da je epidemija influence zahtevala okrog 260.000 življenj civilistov.³ Drugi, smrtonosni val bolezni se je v monarhiji začel septembra 1918, višek je dosegel oktobra in novembra, upadel pa je decembra.⁴ Epidemija gripe, ki jo imajo nekateri za edino pravo naslednico epidemije kuge oz. črne smrti v 14. stoletju, je presenetljivo hitro poniknila v ozadje kolektivnega spomina na prvo svetovno vojno kot ena zadnjih kratkih epizod ob njenem zaključku. Dr. Josip Tičar jo je v poljudni knjigi *Boj nalezljivim boleznim* leta 1922 označil za »resno tovarišico azijske kolere in kuge, ki sta tudi v vserazsežnih pohodih ogrožali najširše množice narodov«.⁵

Da je španska gripa močno prizadela tudi prebivalstvo v slovenskih deželah, pričajo množični zapisi umrlih v mrljskih knjigah skorajda vseh slovenskih župnij. Smrtonosni drugi val španske gripe je slovensko območje kot del Avstro-Ogrske prav tako zajel jeseni, septembra 1918, in do konca decembra počasi izzvenel. Različni sočasni posredni viri razkrivajo veliko razsežnost obolenja za to boleznijo in pogosto smrtnost med obolelimi. Zdravstveni statistični podatki, ki bi pričali o obolevnosti in umrljivosti ljudi med epidemijo španske gripe na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in v Avstrijskem primorju, niso znani, prav tako v tem trenutku ne poznamo niti grobih ocen o prizadetosti civilnega prebivalstva po posameznih deželah. Doslej edina na virih utemeljena slovenska raziskava je diplomska naloga Nine Kalčič, ki je s pomočjo mrljskih knjig ljubljanskih župnij obravnavala mesto Ljubljana. Ugotovila je, da so v kranjskem glavnem mestu med septembrom 1918 in februarjem 1919 zaradi španske gripe umrli 403 ljudje (275 zaradi gripe in 128 zaradi pljučnice). Umrljivost in verjetno tudi obolevnost je bila tu največja oktobra, ko je umrlo 63,77 % vseh umrlih

za špansko gripo v mestu. Pomembnejše ugotovitve Nine Kalčič so, da so bili v Ljubljani najbolj prizadeti mladi odrasli in otroci, da je umrlo več žensk kot moških in da izstopajo ženske med 21. in 30. letom starosti ter otroci do 10. leta starosti.⁶

Ugotavljanje števila umrlih iz mrljskih knjig otežuje različno poimenovanje te bolezni. V mrljski knjigi ljubljanske župnije sv. Jakoba tako najdemo na primer še špansko influenco, špansko bolezen, hripo, špansko hripo, influenco pneumonio in pljučnico, ki je bila pogost neposredni vzrok smrti pri influenci.⁷ V mrljski knjigi Deželne bolnice v Ljubljani je med vzroki smrti navedena pljučnica kot zaplet influence, in sicer z izrazoma pneumonia »španska« in pneumonia bilateralis »španska«.⁸

Uradnega števila obolelih in umrlih ne poznamo, saj influenza na podlagi avstro-ogrške zdravstvene zakonodaje ni spadala med tiste hude nalezljive bolezni, katerih posamezne primere so morali zdravniki prijavljati in podatke sistematično zbirati. V takrat veljavnem Zakonu o zabrambi in zatiranju prenosnih bolezni z dne 14. aprila 1913 oz. v njegovem prvem členu, ki je določal prijavo primerov sedemnajstih nalezljivih bolezni, influence ne najdemo.⁹ Že med epidemijo, 19. oktobra 1918, pa je avstro-ogrsko ministrstvo za ljudsko zdravje (Ministerium für Volksgesundheit) uvedlo obvezo prijave tudi za vse primere pljučnic.¹⁰ Vprašljivo je, ali so ob koncu vojne in skorajšnjem razpadu države te podatke po deželah res začeli zbirati. Vsekakor na ta način zbranih podatkov še nismo našli.

Do leta 1918 je namreč influenza povsod po svetu veljala za nenevarno nalezljivo bolezen. Iz 19. stoletja poznamo vsaj tri epidemije, in sicer v letih 1830–1831, 1833 in prvo natančneje dokumentirano v letih 1889–1890. Čeprav naj bi zadnja v Evropi terjala vsaj 250.000 življenj, torej več kot v vseh epidemijah kolere v 19. stoletju skupaj, je bila ta bolezen nevarna predvsem za ostarele ljudi. Zato se je influence oprijel sloves sicer neprijetne, vendar nenevarne bolezni.¹¹

Raziskovanje epidemije španske gripe leta 1918 v slovenskem prostoru poleg pomanjkljive in slabo ohranjene zdravstvene dokumentacije otežujejo zapletene geopolitične razmere v letih 1918/1919, saj je epidemija izbruhnila ob koncu prve svetovne vojne,

* Članek je bil v krajši obliki predstavljen na 38. zborovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije – Zgodovina izobraževanja, na Ravnah na Koroškem, 30. 9. 2016.

¹ Johnson, Mueller, *Updating the Accounts*, str. 105; Opdycke, *The flu epidemic of 1918*, Introduction.

² Crosby, *Influenza*, str. 810.

³ Schmied-Kowarzik, *War Losses (Austria-Hungary)*, str. 8.

⁴ Prav tam.

⁵ Tičar, *Boj nalezljivim boleznim*, str. 140.

⁶ Kalčič, *Španska gripa ali »Kadar pride žito v dobro zemljo [...]«*, str. 30–31; Kalčič, *Španska gripa*, str. 259. Po ocenah Mihe Likarja naj bi španska gripa na območju Jugoslavije terjala več kot 60.000 življenj, gl. Likar, *Usoda nalezljivih bolezni*, str. 126.

⁷ NŠAL, *ŽA Ljubljana – Sv. Jakob*, Matične knjige, M 1891–1920 (prepis).

⁸ NŠAL, duplikat mrljske knjige ljubljanske deželno-bolniške duhovnije, Duhovnijski urad deželne bolnice v Ljubljani, leto 1918. O pljučnici kot vzroku smrti obolelih za gripo gl. Zupanič Slavec, *Razvoj javnega zdravstva*, str. 227.

⁹ Državni zakonik, let. 1913, št. 67.

¹⁰ ARS, AS 33, reg. 17/8, fasc. I. 1918, št. 35067.

¹¹ Crosby, *Influenza*, str. 809.

221

Letnik 1913.

Državni zakonik

za

kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru.

Kos XXXII. — Izdan in razposlan 25. dne aprila 1913.

Vsebina: Št. 67. Zakon o zaobrabi in zatiranju prenosnih bolezni.

67.

Zakon z dne 14. aprila 1913. l.

o zaobrabi in zatiranju prenosnih bolezni.

S pritrditvijo obeh zbornic državnega zbora
zaukazujem tako:

I. Poglavje.

Poizvedba bolezni.

§ 1.

Bolezni, ki se morajo naznaniti.

Bolezni, ki se morajo naznaniti v zmislu tega zakona, so:

1. škrlatica,
2. difterija (davica),
3. abdominalni legar,
4. griža (disenterija),
5. epidemsko otrpnenje tilnika,
6. porodniška mrzlica,
7. legar z marogami,
8. koze,
9. azijska kolera,
10. kuga,
11. recidivni legar,
12. gobavost (lepra),
13. egiptiško vnetje oči (trahom),
14. rumena mrzlica,
15. vrančni prisad (črtnica),
16. smrkvost,
17. steklost, ter če koga ugriznejo na steklosti
bolne ali steklosti sumne živali.

§ 2.

Naznanjanje.

Vsak primer obolevnosti na bolezni, ki se mora naznaniti, smrt osebe, ki je imela tako bolezen, ter vsaka sumnja take obolevnosti ali take smrti se mora nemudoma naznaniti občinskemu predstojniku tiste občine, v koje okolišu biva bolna ali bolni sumna oseba, ali je umrla, z navedbo imena, starosti in stanovanja bolne ali umrle osebe in kolikor mogoče z navedbo imena bolezni. Gola sumnja porodniške mrzlice ne osnuje dolžnosti naznanila. Razentega se lahko z ukazom občine ali za določen čas ali za določne bolezni, ki se morajo naznaniti, zaukaže, da se primeri, ki se morajo naznaniti in ki se tičejo učenca, učne osebe ali šolskega uslužbenca, naznanijo šolskemu vodstvu.

Dolžnost naznanila nastopi, čim oseba, ki je dolžna podati naznanilo, ve, da gre za primer, ki ga

50

(Slovenščina.)

Zakon z dne 14. aprila 1913 o zaobrabi in zatiranju prenosnih bolezni (Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 1913).

ko je hkrati prišlo do razpada Avstro-Ogrske in nastanka najprej Države SHS in nato Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

»Skoraj vse učiteljstvo in mladina je obolela za to boleznijo«¹²

Obolevanje učencev in učiteljev za špansko gripo je eno od redkih dogajanj v zvezi z epidemijo, ki je do določene mere dokumentirano in ki neposredno

kaže na veliko razširjenost te bolezni vsaj v osrednjeslovenskem prostoru. Nasploh so bili šolarji tudi drugod po svetu med najbolj prizadetimi skupinami.¹³ O množičnem obolevanju učencev različnih šol v Ljubljani in v drugih kranjskih okrajih izvemo iz različnih virov. Poleg ohranjenih ljubljanskih šolskih kronik za vojna leta prve svetovne vojne vsebujejo podatke o epidemiji tudi natisnjena glasila nekaterih šol in ohranjena šolska dokumentacija.¹⁴ Dokumen-

¹² ZAL, LJU 401, OŠ Zvonka Runka v Ljubljani, Kronika šišenske osem razredne deške ljudske šole v Ljubljani, šolsko leto 1918/1919, MF 25.

¹³ Phillips, Influenza pandemic, str. 4.

¹⁴ Otroci so za špansko gripo obolevali tudi v drugih slovenskih deželah kot npr. na Koroškem učenci prevajalske šole, kjer je špansko gripo prebolelo 26 otrok. Gl. Doberšek, *Vpliv socialnih razmer*, str. 95.

ti, ki pričajo o pojavu gripe med šolajočimi se otroki in mladino na Kranjskem, so ohranjeni tudi v fondu Deželne vlade v Ljubljani, pri čemer gre večinoma za poročila posameznih okrajnih glavarstev.

Iz članka Zdravstvo v Ljubljani, ki je pravzaprav poročilo mestnega fizikata o zdravstvenem stanju ljubljanskega civilnega prebivalstva s konca oktobra 1918, je razvidno, da so zdravniki močno nalezljivost gripe najprej opazili prav med šolskimi otroki: »[...] Nalezljivost influence je jako velika, morda tako velika, kot pri ošpicah, katero bolezen skoraj vsakdo v svojem življenju nalezje. Ta nalezljivost se je pokazala pri sedanjí epidemiji posebno med šolsko mladino, ko se je izhajajoče od enega obolenja razvilo med njegovimi sošolci celo ognjišče ter so iskre razširjevale in raznašale kal bolezní med druge tako, da se je v najkrajšem času tekom par dni pokazalo na vsaki šoli hiter napredek okužbe. V par dneh primanjkovalo je skoraj v vsakem razredu srednjih in ljudskih šol večje število, do tretjine, oziroma polovice, otrok [...].«¹⁵ V istem članku zasledimo, da je v zadnjih treh oktobrskih tednih leta 1918 v Ljubljani za gripo zbolelo več tisoč oseb. Prevladovali so otroci do 10. leta, mladina od 10. do 20. leta in odrasli do 30. leta. Starejši so za influenco zbolevali le izjemoma.¹⁶ Prizadetost istih starostnih skupin ljudi glede obolevnosti za influenco se, kot kažejo podatki Kalčičeve iz mrliških knjig, prenese tudi na umrljivost.

Natančnejši podatki o razmerah v ljubljanskih šolah, ki jih je zbral ljubljanski mestni fizik (zdravnik) v začetku oktobra 1918, prav tako kažejo na veliko obolevanje med šolskimi otroki.¹⁷ Ker mu šole podatkov niso sporočile na poenoten način, izračun obolevnosti vseh šolskih otrok in dijakov ni mogoč. Izračunamo pa lahko delež obolelih otrok na ljubljanskih ljudskih šolah 2. in 3. oktobra 1918, saj poročilo za to vrsto šol vsebuje tudi podatke o številu vseh učencev v šolskem letu 1918/1919. Na ljubljanskih ljudskih šolah je bilo torej v prvih dneh oktobra bolnih 1.252 učencev oz. 29,7 % vseh šolarjev (vseh je bilo 4.217). Delež učencev, ki niso obiskovali pouka, je bil v posameznih ljubljanskih šolah različen, in sicer v razponu 16–75 % vseh šolarjev.

Kljub temu da podatki¹⁸ za posamezne ljubljanske šole niso bili zbrani sistematično, je njihova objava smiselna, saj iz njih neposredno spoznamo dejansko množično obolevnost med epidemijo:

- I državna gimnazija: 3. oktobra odsotnih 167 dijakov, v posameznih razredih polovica dijakov, sicer 16–20 %;
- II državna gimnazija: 2. oktobra odsotnih 27 % dijakov, v II. c nad polovico, II. b in IV. tretjina dijakov, v vseh drugih razredih posamezni;

- Nemška gimnazija: 3. oktobra v III. razredu odsotnih 75 % (od 18 dijakov), na celém zavodu odsotnih 30 dijakov od 142;
- Moško učiteljske: 3. oktobra odsotnih 32 dijakov, v II. letniku tretjina, v III. in IV. letniku nad polovico;
- Mestni dekliški licej: 1. oktobra odsotnih 42 % gojenk;
- Ljudska šola: odsotnih 44 % učencev.

Ljudske šole 2. in 3. oktobra 1918:

- I mestna deška šola: odsotnih 151 od 595 učencev (25,4 %);
- II mestna deška šola: odsotnih 119 od 566 učencev in 3 učitelj (21 %);
- III mestna deška šola: bolnih je 86 otrok od 217 in šolski vodja (39,6 %);
- IV mestna deška šola: bolnih 44 od 226 (19,5 %);
- Nemška mestna deška šola: bolnih 107 otrok od 237 (45,1 %) in 2 učiteljici;
- Mestna slovenska dekliška šola: odsotnih 286 deklic od 975 (29,3 %) in bolnih 8 učitelj;
- Mestna nemška dekliška šola: bolna 302 otroka od 631 (47,9 %) in 5 učitelj;
- Šišenska deška ljudska šola: odsotnih 63 dečkov od 354 (17,8 %);
- Šišenska dekliška ljudska šola: odsotnih 94 deklic od 416 (22,6 %).

4. oktober:

- C. kr. obrtna šola: na obeh oddelkih je obolela približno tretjina gojencev;
- Trgovski tečaj na mestnem dekliškem liceju: izostalo je 15 deklic;
- Uršulinske šole, notranje in zunanje: v posameznih razredih je izostala polovica oz. tretjina otrok, v ostalih razredih večje število deklic;
- Šola v Lichtenthurnovem zavodu: v VII razredu odsotnih 16, v drugih razredih skupaj 55 otrok;
- Šola nemškega šolskega kuratorija: bolni sta 2 učiteljici in 66 otrok;
- Nemška privatna šola za dečke (realka): izostalo je 42 otrok od 143;
- Šola nemškega Schulvereina v Sp. Šiški: odsotnih 16 otrok od 95.

Prekinitev šolskega pouka

Na Kranjskem je bil edini uradni javnozdravstveni ukrep v zvezi z množičnim obolevanjem za špansko gripo zaprtje šol oz. prekinitev pouka najprej v Ljubljani, nato pa tudi v drugih šolah. Čeprav je časopisje o množičnem obolevanju šolajočih se otrok v Ljubljani pisalo že konec septembra,¹⁹ je ljubljanski mestni fizik 3. oktobra zaradi velikega obolevanja učencev in dijakov na podlagi že omenjene poizved-

¹⁵ Slovenski narod, 31. 10. 1918, št. 256, str. 5.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ ARS, AS 33, 17/8, 1918, šk. 944, št. 33040, št. 33268.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Slovenski narod, 30. 9. 1918, št. 223, str. 5.

be odredil prekinitev pouka najprej v petnajstih ljubljanskih šolah, 5. oktobra pa še v dodatnih sedmih šolah. Pouk so prekinili najprej do 15. oktobra,²⁰ nato je 12. oktobra ljubljanski mestni magistrat zaradi »razširjenega nastopa influence in dolgo trajajoče rekonvalescence obolelih« sporazumno s c. kr. Deželnim šolskim svetom odredil zaprtje vseh srednjih ter javnih in zasebnih ljudskih šol in vrtcev do vključno 3. novembra 1918.²¹ O prekinitvi pouka je poročalo tudi časopisje, kot npr. *Slovenski narod* in *Učiteljski tovariš* (Glasilo avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva): »Vse ljubljanske ljudske in srednje šole ostanejo zaradi španske bolezni, ki se jako hudo širi po Ljubljani zaprte do vstevši 3. novembra.«²² Prav tako so na ljubljanskih obrtno-nadaljevalnih šolah začetek pouka zaradi »močno razširjene španske hripe« prestavili na 10. november.²³

Pouka pa niso prekinili le v Ljubljani, ampak tudi v šolah drugih kranjskih okrajnih glavarstev. Tako so o množični obolevnosti v posameznih krajih Deželni vladi v Ljubljani poročala okrajna glavarstva, in sicer na podlagi podatkov posameznih šol. Okrajno glavarstvo Črnomelj je poročalo za šoli v Bojancih²⁴ in Metliki, kjer je 4. oktobra šolo obiskovala le še tretjina učencev. Tu naj bi otroci za gripo obolevali še posebej množično, nekaj je bilo tudi težjih oblik bolezni s pljučnico. Zbolela sta dva učitelja in 20 učencev.²⁵ Iz časopisja izvemo, da so bile šole v črnomaljski okolici 12. novembra še zaprte, saj je bil »pouk v doglednem času nemogoč [...]«. ²⁶ S poukom so v tem okraju spet začeli 21. novembra.²⁷ »Radi španske« so šole zaprli tudi v Krškem.²⁸

Na veliko prizadetost celotnega območja Okrajnega glavarstva Novo mesto kažejo tako časopisni članki kot tudi številna poročila o zaprtju tamkajšnjih šol. Pisci časopisnih člankov opažajo, da so v Novem mestu v začetku oktobra za gripo umirale predvsem ženske, v (Dolenjskih) Toplicah pa naj bi se bolezen širila najbolj med otroki in mlajšimi ženskami. »Španska« se je širila tudi po oddaljenih občinah in vaseh. Kritični so bili do šolskih nadzorstev, ki so dopuščala, da otroci iz okuženih hiš nemoteno obiskujejo šolo.²⁹ Iz Novega mesta so poročali, da je gripa pogosta in da v nekaterih družinah množično zbolevali. Višji okrajni zdravnik dr. Ivan Vaupotič je poročal, da v visokih številkah obolevajo šolski otroci, primeri bolnih pa so tudi med gimnazijci. Zato

je 7. oktobra zahteval takojšnje zaprtje gimnazije in ljudske šole.³⁰ Gimnazijo so 9. oktobra zaprli najprej do 23. oktobra, nato so zaprtje podaljšali do 7. novembra.³¹ Pouk na deški ljudski šoli se je spet začel 11. novembra.³² Dr. Vaupotič je 10. oktobra v tem okraju zahteval še zaprtje šole v Sv. Petru pri Novem mestu (Otočcu), kjer je od 249 šoloobveznih otrok zbolelo kar 190 oz. 76,3 % učencev, oba kateheta in učiteljica.³³ 11. oktobra so zaprli tri šole v Šmihelu pri Novem mestu. Tu je bilo na deški ljudski šoli bolnih 66 oz. 46 % učencev, na dekliški ljudski šoli 42 oz. 91 % in na meščanski šoli 40 oz. 42 % učencev.³⁴ V štirirazredni ljudski šoli v Trebnjem je zdravnik ugotovil, da je od 322 šolarjev 34 % bolnih, pri obisku vsakega od njih pa se je prepričal, da so vsi zboleli za influenco.³⁵ Šolo so 16. oktobra zaprli še v Žužemberku, kjer je v štirirazredni ljudski šoli od 346 učencev zbolelo 79 otrok,³⁶ in v Vavti vasi, kjer je v I. razredu od 101 otroka zbolelo 66 šolarjev, v II. in III. razredu pa zaradi bolezni višjega učitelja in učiteljice sploh niso imeli pouka.³⁷ 17. oktobra so zaprli šolo v Toplicah, kjer je za gripo zbolela več kot polovica vseh šolarjev.³⁸ Dan kasneje so šolo zaprli še v Gabrjah v Občini Brusnice, in sicer zaradi pojava ne le gripe, temveč še škrlatinke in griže.³⁹ V drugi polovici oktobra je sledilo zaprtje šol v Orehovici, Spodnji Nemški vasi, Selu, Zagradcu, Stopičah, Ambrusu, Dobrničah, Brusnicah, Hinju (pri Žužemberku), Beli Cerkvi, Soteski, Gornji Sušici in Žvirčah (pri Žužemberku).⁴⁰ Šole so v novomeškem okraju zapirali še v začetku novembra, kot npr. v Mirni Peči, kjer je zaradi epidemije trpel pouk in je bil šolski obisk zelo nereden.⁴¹ Sledilo je zaprtje šole v Št. Lovrencu, kjer je zbolela tudi učiteljica, v Črmošnjicah, Dol. Karteljevem, kjer je za to boleznijo obolelo že 70 % šolo obiskujočih otrok, in v Prečni, kjer je »šolski obisk skrajno slab in pouk skoraj nemogoč postal.«⁴² Šole so zapirali tudi novembra, v Dvoru in v Podgradu so šoli zaprli 9. novembra, v Podgradu je k pouku prihajala le še desetina otrok.⁴³

Prav tako so vse šole, vključno z gimnazijo, zaprli v Mariboru. V začetku oktobra so ugotavljali, da se bolezen še posebej močno širi v šolah. Do 5. oktobra

²⁰ ARS, AS 33, 17/8, 1918, šk. 944, št. 33040, št. 33268; *Slovenski narod*, 3. 10. 1918, str. 4.

²¹ ARS, AS 33, 17/8, 1918, šk. 944, št. 34024.

²² *Učiteljski tovariš*, 18. 10. 1918, št. 22, str. 5.

²³ *Slovenski narod*, 18. 10. 1918, št. 241, str. 3.

²⁴ ARS, AS 33, 17/8, 1. 1918, šk. 944, št. 32139.

²⁵ ARS, AS 33, 17/8, št. 33103.

²⁶ *Slovenski narod*, 12. 11. 1918, št. 267, str. 4.

²⁷ ARS, AS 33, 17/8, št. 37496.

²⁸ *Slovenski narod*, 31. 10. 1918, št. 256, str. 5.

²⁹ *Slovenski narod*, 7. 10. 1918, št. 229, str. 5; 12. 10. 1918, št. 235, str. 4.

³⁰ ARS, AS 33, 17/8, št. 33231.

³¹ *Dolenjske novice*, 10. 10. 1918, št. 41, str. 163; 7. 11. 1918, št. 45, str. 179.

³² *Dolenjske novice*, 7. 11. 1918, št. 45, str. 179.

³³ ARS, AS 33, 17/8, št. 33781.

³⁴ ARS, AS 33, 17/8, št. 33780.

³⁵ ARS, AS 33, 17/8, št. 34073.

³⁶ ARS, AS 33, 17/8, št. 34563.

³⁷ ARS, AS 33, 17/8, št. 34564.

³⁸ ARS, AS 33, 17/8, št. 34862.

³⁹ ARS, AS 33, 17/8, št. 34863.

⁴⁰ ARS, AS 33, 17/8, št. 35446, 35447, 35448, 35527, 35528, 35529, 35668, 35912, 36039, 36040, 36041, 36042, 36043, 36044.

⁴¹ ARS, AS 33, 17/8, št. 36445.

⁴² ARS, AS 33, 17/8, št. 36446, 36447, 36522, 36523.

⁴³ ARS, AS 33, št. 36906, št. 36907.

je v mariborski gimnaziji zbolelo 140 dijakov, v posameznih razredih so imeli po 20 bolnikov.⁴⁴ Mariborski mestni svet je 19. oktobra odločil, da se v vseh ljudskih in meščanskih šolah ter vrtcih pouk prekine vsaj do 27. oktobra.⁴⁵

Časopisni članki razkrivajo, da so zaradi epidemije šole zapirali tudi drugod, tako v naši bližnji kot tudi bolj oddaljeni sosesčini. Tako so vse nemške in češke šole zaprli v Pragi (najprej med 7. in 20. oktobrom, kasneje do 4. novembra), začetek predavanj na praški univerzi pa se je prestavil na 21. oktober.⁴⁶ V Budimpešti so šole »zaradi močne razširjenosti španske bolezni« prav tako zaprli do 4. novembra.⁴⁷ Dunajski župan je vse ljudske in meščanske šole zaprl 7. oktobra, v mestu pa so hkrati zaprli vsa gledališča in kine.⁴⁸ V kontekstu epidemije španske gripe na Dunaju danes prevladuje mnenje, da so šole zaprli prepozno.⁴⁹ V nekaterih mestih, kot npr. v Seckauu na Štajerskem, so šole ostale zaprte vse do novega leta.⁵⁰ Učenci in učitelji so množično obolevali tudi v Gradcu, od koder so poročali o 40-odstotnem deležu bolnih učencev v nekaterih šolah, ponekod je zbolela kar polovica vseh učiteljev. Zato so v mestu od 9. oktobra šole najprej zaprli za tri tedne, potem podaljšano do 4. novembra. Glede na uradno objavo graškega mestnega sveta pa se je pouk v šolah začel šele z ukinitvijo vseh ukrepov proti gripi, in sicer v ponedeljek, 11. novembra. V Gradcu so bili tako zaprti vsi javni in zasebni vrtci, ljudske, meščanske in srednje šole, obrtne šole, verouk in vse plesne šole. Prepovedane so bile tudi predstave za otroke.⁵¹ O zaprtju šol so časopisi poročali še za Linz,⁵² Beljak⁵³ in Trst, v slednjem so bile šole zaprte od konca oktobra in vsaj do 15. novembra.⁵⁴ V Celovcu so bile šole zaprte vsaj do 4. novembra,⁵⁵ zaprli pa so tudi obe ljudski šoli v Velikovcu.⁵⁶ Šole so bile vsaj med 11. in 26. oktobrom zaprte tudi v Istri,⁵⁷ v Zagrebu so jih zaprli 10. oktobra, dan kasneje tudi v Osijeku in Sarajevu.⁵⁸

Šolski pouk pa je bil med prvo svetovno vojno prekinjan tudi iz drugih razlogov. Pouk v ljubljanskih šolah je bilo težko organizirati zaradi velike koncen-

tracije vojaštva v mestu. Iz šolskih kronik nekaterih ljubljanskih šol je razvidno, da so šole pouk v času vojne izvajale bodisi v manjšem delu šolskih prostorov bodisi v povsem drugih stavbah ali več stavbah naenkrat, in sicer po prilagojenih urnikih, saj je večja šolska poslopja zasedala vojaštvo in vojaške bolnice.⁵⁹ Pouk so ponekod prekinjali tudi zaradi drugih nalezljivih bolezni, kot npr. septembra 1918 zaradi griže in škrlatinke v nekaterih vaseh na Dolenjskem (Biška vas, Zabrdje, Stan in Stara gora).⁶⁰ Na Dunaju so med 14. decembrom 1918 in 7. januarjem 1919 zaprli vse šole zaradi pomanjkanja premoga za kurjavo.⁶¹

Nazaj v šolo

Za šolajoče se otroke pa se je svet med enomesečnimi prisilnimi počitnicami temeljito spremenil. Če so v začetku oktobra zapustili učilnice avstro-ogrskih šol, so se sredi novembra vrnili v šolske razrede nove jugoslovanske države. V času prekinitve pouka zaradi epidemije španske gripe se je končala prva svetovna vojna, razpadla je Avstro-Ogrska in nastala je Država SHS. Da pa je življenje kljub epidemiji burno teklo dalje, nam razkrivajo tudi šolske kronike. Šolska kronika ljubljanske osemrazredne deške ljudske šole v Šiški poroča, da se je mladina kljub zaprti šoli med epidemijo španske gripe 29. oktobra, dan pred razglasitvijo Narodne vlade v Ljubljani, skupaj z učitelji zbrala v šoli in se s šolsko zastavo udeležila slavnostnega sprevoda po Ljubljani.⁶² Velike narodne manifestacije se je na ljubljanskem Kongresnem trgu udeležilo nad 30.000 ljudi.⁶³ Shoda so se udeležile tudi učenke in učiteljice I. dekliške ljudske šole. »Praznično oblečene so se zbrale deklice ob 8h v šolskem poslopju. Vse so se okrasile s slovenskimi trakovi, v rokah so nosile male slovenske zastavice.«⁶⁴ Čeprav je znano, da se je španska gripa po Evropi širila tudi zaradi množičnih shodov po premirju, pa za shod 29. oktobra v Ljubljani vsaj z vidika umrljivosti tega ne moremo trditi. Umrljivost za špansko gripo in pljučnico v Ljubljani je namreč vrh dosegla že sredi oktobra in je nato do srede novembra skokovito upadla.⁶⁵

Glede na različne napovedi o ponovnem začetku pouka na Kranjskem tega verjetno niso začele vse šole hkrati do dneva natančno, pri čemer se zdi, da so poleg epidemije na začetek pouka pomembno vplivale tudi takratne zapletene politične razmere. V časopisu *Slovenski narod* je 9. novembra Poverjenišvo za uk in bogočastje objavilo vest, da se bo pouk

⁴⁴ *Slovenski narod*, 5. 10. 1918, št. 228, str. 5.

⁴⁵ *Grazer Tagblatt*, 17. 10. 1918, str. 2; *Marburger Zeitung*, 20. 10. 1918, str. 2.

⁴⁶ *Grazer Tagblatt*, 6. 10. 1918, str. 2; *Slovenski narod*, 12. 10. 1918, št. 235, str. 4; 19. 10. 1918, št. 243, str. 4.

⁴⁷ *Slovenski narod*, 20. 9. 1918, št. 215, str. 3; 19. 10. 1918, št. 243, str. 4.

⁴⁸ *Grazer Tagblatt*, 8. 10. 1918, str. 6.

⁴⁹ Biwald et al., Spitaler, Lazarette, Hygiene, Wohlfahrt, str. 300.

⁵⁰ *Grazer Tagblatt*, 12. 12. 1918, str. 2.

⁵¹ *Grazer Tagblatt*, 6. 10. 1918, str. 2; 10. 10. 1918, str. 2; 27. 10. 1918, str. 11; 10. 11. 1918, str. 7.

⁵² *Grazer Tagblatt*, 10. 10. 1918, str. 2.

⁵³ *Grazer Tagblatt*, 17. 10. 1918, str. 2.

⁵⁴ *Slovenski narod*, 12. 10. 1918, št. 235, str. 4; *Grazer Tagblatt*, 11. 10. 1918, str. 3; 15. 11. 1918, str. 2.

⁵⁵ *Grazer Tagblatt*, 12. 10. 1918, str. 3; 18. 10. 1918, str. 2.

⁵⁶ *Grazer Tagblatt*, 20. 10. 1918, str. 3.

⁵⁷ Milovan Delić, Vijesti o španjolskoj gripi, str. 177–178.

⁵⁸ Hutinec, Odjeci epidemije »španjolske gripe«, str. 231.

⁵⁹ Gl. Šimac, Keber, *Patria ac humanitati*; *Učiteljski tovariš*, 15. 11. 1918, št. 26, str. 4.

⁶⁰ ARS, AS 33, reg. 17/8, fasc. 1918, št. 30004.

⁶¹ *Učiteljski tovariš*, 13. 12. 1918, št. 28, str. 9.

⁶² ZAL, LJU 401, OŠ Zvonka Runka, šolska kronika za leto 1918/1919, MF 25.

⁶³ Perovšek, Za Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, str. 207.

⁶⁴ ZAL, LJU 372, I. dekliška ljudska šola v Ljubljani, šolska kronika za leto 1918/1919, MF 22.

⁶⁵ Kalčič, Španska gripa, slika 2, str. 260.

Nesramnost.

Risal Henrik Smrekar.

Jetika, sifilis, španska: „Najprej nam in našim sestram odprete vrata in nas bogato gostite, nato nas pa skozi okno vun gonite! S to metlo nas pa ne užugate!“

Upodobitev španske gripe kot Španke s pabljačo (Kurent, 16. 10. 1918, št. 6, v prilogi).

na srednjih šolah in učiteljsišču začel takoj, ko bodo razmere to dopuščale, pouk na ljudskih šolah pa se bo »vršil dalje po krajevnih razmerah«. ⁶⁶ Verjetno se je na večini šol pouk spet začel sredi novembra, saj je bilo 14. novembra v časopisju objavljeno, da se »šolski pouk prične te dni na vseh šolah«. Redni pouk na obeh učiteljskih in državnih obrtni šoli v Ljubljani se je začel 18. novembra. ⁶⁷

Epidemija influence je dobršen del šolske populacije zdravstveno izčrpala, pri čemer je treba upoštevati specifične razmere ob koncu prve svetovne vojne, ko je večini prebivalstva že dalj časa primanjkovalo hrane in drugih osnovnih življenjskih potrebščin. Iz časopisnih člankov dobimo vtis, da je epidemija španske gripe prispevala k večji splošni skrbi za zdravje otrok. Ko so namreč ljubljanske šole znova začele s poukom, so v časopisju pozivali, naj se predvsem iz zdravstvenih razlogov povsod uvede nerazdeljen dopoldanski pouk. Pri dopoldanskem in popoldanskem pouku so namreč otroci morali »štirikrat prekorakati

blatne in snežne ulice, tedaj štirikrat namočiti že itak slabo obutev, štirikrat prezebat v slabi obleki«, kar je slabo vplivalo na njihovo zdravje. »Mladina trpi že tako veliko radi slabe prehrane, sedaj naj se pa izpostavlja še nepotrebnim prezebi.« Hkrati bi šole ogrevali le enkrat dnevno, popoldne pa bi jih lahko temeljito zračili. ⁶⁸

Umiranje učencev in učiteljev ljubljanskih šol

Šolske kronike nekaterih ljubljanskih šol vsebujejo tudi podatke o umrlih učencih in učiteljih. Ker nimamo ocen dejanske umrljivosti za špansko gripo niti za Ljubljano niti za posamezne slovenske dežele, teh znanih posameznih primerov ne moremo vpeti v širšo statistično sliko. Brez statističnih podatkov pa primerjave med posameznimi skupinami prebivalstva glede umrljivosti niso mogoče. Kljub temu so ti podatki dragoceni, saj kažejo, da je bila umrljivost za gripo med učenci in učitelji prisotna na številnih šolah. Na šoli v Polju je med epidemijo med 5. ok-

⁶⁶ Slovenski narod, 9. 11. 1918, št. 265, str. 4.

⁶⁷ Slovenski narod, 14. 11. 1918, št. 269, str. 5.

⁶⁸ Slovenski narod, 19. 11. 1918, št. 273, str. 4.

tobrom in 14. novembrom umrlo 6 učencev drugega, petega in šestega razreda. Umrli je tudi učiteljica. »Učiteljstvo in učenci so spremili prerano umrlo učiteljico h prezgodnjemu grobu, kjer se je poslovil v imenu učiteljstva in učencev šolski voditelj [...]«. ⁶⁹ Na prvi dekliški ljudski šoli je za »hribo« zbolelo 300 učenek in 8 učiteljic, ki pa so bile v začetku novembra vse že zdrave. ⁷⁰ V kroniko šole na Prulah so zapisali, da zdravstveno stanje leta 1918 ni bilo posebno ugodno, saj je mladina bolehalo zlasti za špansko gripo, ki je povzročila smrt treh učencev iz prvega, tretjega in četrtega razreda. ⁷¹ V šoli v Zalogu pri Ljubljani je zbolelo 47 učencev in učiteljica, za nalezljivo boleznijo pa je umrl učenec drugega razreda. ⁷² Na današnji osnovni šoli Valentina Vodnika je umrl učenec drugega razreda. ⁷³ Na šoli v Šentvidu je zbolelo pet šestin otrok, španska bolezen pa je »zahtevala tudi nekaj žrtev izmed šolskih otrok«. ⁷⁴

Na šoli Ledina je zaradi gripe umrl učenec IV. c razreda, dva učenca pa sta umrla zaradi griže. »So učenci so položili prezgodaj umrlim in pridnim tovarišem cvetje na grob ter jih spremili v spremstvu svojih učiteljev s šolsko zastavo k zadnjemu počitku k Sv. Križu. Poleg roditeljev, sorodnikov in prijateljev žaluje za njimi tudi I. mestna šola.« ⁷⁵ Zapisnik učiteljske konference III. mestne deške ljudske šole (Vrtača) vsebuje podatek, da kruta španska bolezen tudi temu zavodu ni prizanesla. »Ugrabila nam je mnogoletnega tovariša učitelja dne 15. oktobra 1918, ki je služboval na tukajšnji šoli [...] 7 let in 1 mesec. Bil je miren in dober človek ter nam vsem ljub tovariš [...]«. ⁷⁶ Tudi na šoli v Spodnji Šiški so med epidemijo oboleli skoraj vsi učitelji in mladina. ⁷⁷

Med bolj prizadete šole je spadal Zavod sv. Stanislava v Šentvidu, kjer je zbolelo skoraj 200 učencev in veliko učiteljev, umrlo pa je pet učencev, učitelj, prefekt in sestra usmiljenka. V izveštjih te škofijske gimnazije najdemo natančen zapis: »V začetku meseca oktobra je nastopila v zavodu španska bolezen in se je silno hitro širila, pa v začetku ni bila vide-

ti nevarna. Dne 6. oktobra popoldne pa nenadoma umrje dijak 4. razreda [...]. Dne 7. oktobra je v ljubljanski deželni bolnici umrl dijak 5. razreda [...]. Dne 10. oktobra je umrl prvošolec [...]. Istega dne je umrl dijak 5. razreda [...]. Dne 11. oktobra jutraj pa je Bog poklical v večnost profesorja [...]. Še istega dne po 1. uri popoldne je umrl prefekt [...]. Dne 16. oktobra je umrl dijak 5. razreda [...]. Kot zadnja žrtev silne španske bolezni je 8. decembra umrla sestra usmiljenka.« ⁷⁸

Obolevanje učiteljev in učiteljic med epidemijo je razvidno tudi iz zapisov v *Učiteljskem tovarišu*, kjer so ohranjeni nekrologi umrlih slovenskih učiteljev in učiteljic ter poročila o za gripo umrlih ženah in otrocih posameznih učiteljev. Med nekaterimi objavljenimi vestmi o umrlih učiteljih in njihovih svojcih v času epidemije gripe pa vzrok smrti pogosto ni bil zapisan. V teh primerih se je po eni strani lahko prav tako skrivala gripa, po drugi strani pa je bilo umiranje ljudi v vojnem času tudi iz drugih vzrokov pogostejše kot sicer.

Zaključek

Iz drobcov dokumentov Deželne vlade v Ljubljani, ohranjenih šolskih kronik in šolske dokumentacije ljubljanskih šol ter različnih zapisov v sočasnem dnevnem časopisju lahko nedvoumno sklepamo o veliki razširjenosti epidemije španske gripe med šolskimi otroki in mladino v osrednjeslovenskem prostoru. Na ljubljanskih ljudskih šolah je bila v prvih dneh oktobra bolna skoraj tretjina vseh šolarjev. Delež učencev, ki so zaradi bolezni manjkali pri pouku, je bil v posameznih ljubljanskih šolah v razponu 16–75 % vseh šolarjev. Čeprav so podatki o obolevanju otrok po posameznih šolah razdrobljeni in zbrani nesistematično, očitno potrjujejo ne le obstoj epidemije med otroki in učitelji, ampak epidemijo, ki je jeseni 1918 zajela vse plasti prebivalstva. Zaprtje šol je bil eden od javnozdravstvenih ukrepov v Avstro-Ogrski in edini ukrep, ki so ga oblasti izvedle na Kranjskem. V istem obdobju so šole zaprli tudi v večini sosednjih avstro-ogrskih dežel in mest. Glede na močno razširjenost influence že vsaj v zadnjem tednu septembra 1918, pa se zdi, da so ta ukrep tudi na Kranjskem izvedli prepozno.

Svet se je v času prisilnih počitnic za šolajoče se otroke temeljito spremenil. V času prekinitve pouka med epidemijo španske gripe se je končala prva svetovna vojna, razpadla je Avstro-Ogrska in nastala je Država SHS. Zavedanje o množičnem obolevanju in umiranju med epidemijo je hitro poniknilo v zgoščenem vrvežu dogajanj ob koncu prve svetovne vojne.

⁶⁹ ZAL, LJU 391, OŠ Edvarda Kardelja Ljubljana Polje, šolska kronika za leto 1918/1919, MF 24.

⁷⁰ ZAL, LJU 372, I. dekliška ljudska šola v Ljubljani (pri sv. Jakobu), šolska kronika za leto 1918/1919, MF 22.

⁷¹ ZAL, LJU 370, OŠ Prule, šolska kronika za leto 1918/1919, MF 21.

⁷² ZAL, LJU 367, OŠ Zalog pri Ljubljani, šolska kronika za leto 1918/1919, MF 21.

⁷³ ZAL, LJU 230, OŠ Valentina Vodnika, šolska kronika za leto 1918/1919, MF 19.

⁷⁴ ZAL, LJU 406, OŠ Franc Rozman Stane, Ljubljana Šentvid, šolska kronika za leto 1918/1919, MF 27.

⁷⁵ SŠM, dokumentacijska zbirka, mapa OŠ Ledina, Letno poročilo I. mestne šestrazredne ljudske šole v Ljubljani v vojnem šolskem letu 1918/1919.

⁷⁶ ZAL, LJU 233, OŠ Vrtača, III. mestna deška ljudska šola v Ljubljani, Zapisnik II. redne učiteljske konference z dne 27. novembra 1918.

⁷⁷ SŠM, dokumentacijska zbirka, mapa šole Sp. Šiška, kronika šole iz leta 1939.

⁷⁸ XIV. izveštje škofijske gimnazije v zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1918/19, str. 16–18. Šimac, Keber, *Patriae ac humanitati*, str. 151.

Epidemija pa je ostala pozabljena tudi v kontekstu kolektivnega spomina na prvo svetovno vojno.⁷⁹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 33, Deželna vlada v Ljubljani (1861–1929).

NŠAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana

ŽA Ljubljana – Sv. Jakob, Matične knjige, M 1891–1920 (prepis),
Mrliška knjiga ljubljanske deželno-bolniške duhovnije (duplikat), leto 1918.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 230, OŠ Valentina Vodnika,
LJU 233, OŠ Vrtača,
LJU 367, OŠ Zalog pri Ljubljani,
LJU 370, OŠ Prule,
LJU 372, I. dekliška ljudska šola v Ljubljani,
LJU 391, OŠ Edvarda Kardelja Ljubljana Polje,
LJU 401, Osnovna šola Zvonka Runka v Ljubljani,
LJU 406, OŠ Franc Rozman Stane, Ljubljana Šentvid.

SŠM – Slovenski šolski muzej

Dokumentacijska zbirka, mapa OŠ Ledina
Dokumentacijska zbirka, mapa šole Sp. Šiška

ČASOPISI

Dolenjske novice, 1918.

Grazer Tagblatt, 1918.

Kurent, 1918.

Marburger Zeitung, 1918.

Slovenski narod, 1918.

Učiteljski tovariš, 1918.

TISKANI VIRI

Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, let. 1913.

XIV. izvestje škofjske gimnazije v zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1918/19.

LITERATURA

Biwald, Brigitte et al.: Spitäler, Lazarette, Hygiene, Wohlfahrt. *Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg* (ur. Alfred Pfoser, Andreas Weigl). Wien: Wiener Stadt- und Landesarchiv, Wienbibliothek im Rathaus, Verein für Geschichte der Stadt Wien, 2013.

Crosby, Alfred W.: Influenza. *The Cambridge world history of human disease* (ur. Kenneth F. Kiple). Cambridge: Cambridge University Press, 1999, str. 807–811.

Doberšek, Karel: Vpliv socialnih razmer na razvoj otroka na Prevaljah. Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1929.

Hutinec, Goran: Odjerci epidemije »španjolske gripe« 1918. godine u hrvatskoj javnosti. *Radovi*, vol. 38, 2006, str. 227–242.

Johnson, Niall P. A. S., Mueller, Juergen: Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918–1920 »Spanish« Influenza Pandemic. *Bulletin of the History of medicine*, 2002, str. 105–115.

Kalčič, Nina: Španska gripa ali »Kadar pride žito v dobro zemljo in je ugodno vreme, tedaj je zrno veliko, zrno je debelo in močno. Ravnotako tudi influenčni bakterije. Kadar pridejo zanje ugodne razmere, tedaj se namnože in okrepe, da ne omagajo zlepa«, diplomatska naloga, Oddelek za zgodovino FF UL, Ljubljana, 2001.

Kalčič, Nina: Španska gripa=Spanish flu. *Zdravstveno varstvo*, let. 41, št. 7–8, 2002, str. 257–262.

Likar, Miha: *Usoda nalezljivih bolezni*. Ljubljana: DZS, 1981.

Milovan Delić, Iva: Vijesti o španjolskoj gripi u puljskom dnevniku Hrvatski list. *Tabula*, 12, 2014, str. 173–182.

Opdycke, Sandra: *The flu epidemic of 1918, America's Experience in the Global Health Crisis*. New York: Routledge, 2014.

Perovšek, Jurij: Za Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941* (ur. Marjan Drnovšek, Drago Bajt). Ljubljana: Nova revija, 2005, str. 207–208.

Phillips, Howard: Influenza Pandemic. 1914–1918–online *International Encyclopedia of the First World War* (ur. Ute Daniel et al.). Freie Universität Berlin, Berlin 8. 10. 2014. DOI: <http://dx.doi.org/10.15463/ie1418.10148>.

Schmied-Kowarzik, Anatol: War Losses (Austria-Hungary). 1914–1918–online *International Encyclopedia of the First World War* (ur. Ute Daniel et al.). Freie Universität Berlin, Berlin 17. 9. 2016. DOI: <http://dx.doi.org/10.15463/ie1418.10964>.

Šimac, Miha in Katarina Keber: *Patriae ac humanitati: zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

Tičar, Josip: *Boj nalezljivim boleznim*. Ljubljana: Tiškovna zadruga v Ljubljani, 1922.

⁷⁹ Dodatni članki o španski gripi v slovenskih deželah so bili objavljeni v *Acta Histriae* 28, 2020, št. 1: Katarina Keber, »O španski bolezni, hripi posebne vrste«. Ljubljanska izkušnja s pandemijo španske gripe, str. 41–58; Urška Bratož, Vojna, lakota in bolezen: po sledih španske gripe v Kopru, str. 21–40, in Miha Seručnik, Pandemija španske gripe med Kranjsko in Istro – možnosti in omejitve digitalnih pristopov, str. 1–21.

Zupanič Slavec, Zvonka: *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891–1967)*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005.

S U M M A R Y

Epidemic on school benches: a case of Spanish flu in 1918 in Central Slovenia

The Spanish flu pandemic is considered one of the greatest catastrophes in human history. In the period of 1918–1920, the disease infected an estimated 500 million people worldwide. According to the most recent data, it resulted in the deaths of 50 to 100 million or, rather, three to five percent of the world's population. The pandemic reached all parts of the globe in three separate waves within less than a year. In the northern hemisphere, it was first detected in the spring and summer of 1918; the second wave spread across the globe in the autumn that same year, followed by the last wave in the spring of 1919. As regards Austria-Hungary, the influenza epidemic took about 260,000 civilian lives. Its deadly second wave hit the monarchy in September 1918, reached its peak in October and November, and subsided in December that same year.

Research on the Spanish flu epidemic of 1918 in the Slovenian territory is made difficult by the lack-

ing and poorly preserved health care documentation as well as by the complicated geopolitical situation in 1918/1919, since the epidemic erupted at the very end of the First World War, concurrently with the disintegration of Austria-Hungary and the establishment of the State of SHS and later Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes. Morbidity rates among pupils and teachers are one of the rare aspects of the epidemic that have to some degree been documented and directly point to the wide prevalence of influenza across the Slovenian territory. In the early days of October 1918, schools in Ljubljana reported 1,252 ill pupils or, rather, 29.7% of all school-children. School absenteeism varied between 16% and 75% of all pupils. The only public health measure that was implemented in Carniola during the epidemic was a one-month closure of all schools, first in Ljubljana and then in the most severely affected districts in Lower Carniola. In light of the mass outbreak of the Spanish flu among pupils and students, the Ljubljana city physician in Ljubljana suspended classes on 3 October 1918. On 12 October, the City Magistrate, alongside the Imperial-Royal Provincial School Council, decreed the closure of all secondary, public and private schools as well as kindergartens until (and including) 3 November 1918. The majority of schools reopened in mid-November. However, after one month of government-imposed holiday, school-children found themselves in an entirely new world. In the beginning of October, they still sat on the benches of Austro-Hungarian schools and in mid-November returned to schools of the newly created Yugoslav state.